

ლიტერატურა და ლიტერატურის თეორია

ლიტერატურული ქალაქი და ქალაქური ლიტერატურა:
თეორიულ-მეთოდოლოგიური პრობლემები

ნინო წურჭუმია

nino.tsurtsumia@atsu.edu.ge

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ქუთაისი, საქართველო

DOI:<https://doi.org/10.52340/atsu.2025.2.26.10>

სტატიის მიზანია ქალაქის ფიქციონალიზაციისა და ურბანული სივრცის ლიტერატურული ფუნქციების ანალიზი, რაც შეუძლებელია ქალაქის სემიოტიკის ფუნდამენტური კონცეპტუალური ჩარჩოს ჩამოყალიბების გარეშე. წარმოდგენილი კვლევა განიხილავს ლიტერატურული ქალაქის კონცეპტისა და ქალაქური ლიტერატურის თეორიულ საფუძვლებს, რაც მოიცავს სივრცითი მოდელების განვითარების ანალიზს ისტორიულ პერსპექტივაში. კვლევაში ყურადღება გამახვილებულია ქალაქის შესწავლის ინტერდისციპლინურ ხასიათზე, რომელიც მოითხოვს ისტორიული, სოციალური და კულტურული კონტექსტების გათვალისწინებას, ასევე ტექსტის ფორმალური და ჟანრობრივი მახასიათებლების ახსნას. ნაშრომი აანალიზებს ლიტერატურული ქალაქის ევოლუციას სხვადასხვა ლიტერატურული ეპოქის - რომანტიზმის, რეალიზმის, მოდერნიზმის - კონტექსტში და ასკვნის, რომ ურბანული სივრცე ლიტერატურაში ფუნქციონირებს, როგორც რეალური გეოგრაფიული ობიექტების მხატვრული ინტერპრეტაცია, წმინდად კონსტრუირებული წარმოსახვითი სივრცე ან ამ ორი მიდგომის შემოქმედებითი სინთეზი.

საკვანძო სიტყვები: ქალაქი, ლიტერატურული ეპოქები, ურბანისტიკა, მხატვრული ლიტერატურა, სემიოტიკა

ლიტერატურული ქალაქი მითოლოგიური, თეოლოგიური, სოციალური, ისტორიული ელემენტებისგან შემდგარი კომპლექსური და მრავალშრიანი ფენომენია. ცივილიზაციის წარმოშობას ქალაქის, როგორც ასეთის, აღმოცენების, ანუ სივრცის შემოსაზღვრის, ფაქტთან აკავშირებენ. პირველი ქალაქური დასახლებები ღვთაებრივი წესრიგის მოდელს განასახიერებდნენ, როგორც ერთგვარ საკრალურ მაკავშირებელს ადამიანებსა და ციურ ძალებს შორის. ადამის შვილი, მმის მკვლელი კაენი, პირველი ქალაქის დამაარსებლად გვევლინება. კაცობრიობის ისტორიაში ამ მოვლენიდან იწყება ქალაქის არსის გააზრება, რაც დროთა განმავლობაში იცვლებოდა - ბიბლიურ-თეოლოგიური სიმბოლიზებიდან მოდერნისტულ რეინტერპრენტაციებამდე. ეს ერთგვარი ჰერმენევტიკული წრეა,

ნ. წურჭუმია

რომლის სათავეც ქალაქი ენოქია, შემდგომ კი სოდომი, გომორი, ბაბილონი (ცოდვის ქალაქები), იერუსალიმი და რომი (მარადიული ქალაქები), ათენი (სახელმწიფოებრივი ცენტრი), პარიზი (სიყვარულის ქალაქი), ლონდონი, დუბლინი (ლიტერატურული ქალაქი) და სხვა. ისტორიულად, ისინი იქცნენ ვაჭრობის, მეცნიერების, ხელოსნობისა და კულტურის ცენტრებად. თანამედროვე „სიმულაკრულ“ სამყაროში ერთიანი კოლექტიური მოდელის ჩამოყალიბების პროცესშიც კი კვლავ ხდება არქაული კოსმოლოგიური ელემენტებისკენ მიბრუნება. ლიტერატურული ფორმები ათასწლეულების განმავლობაში ასრულებდნენ სამოქალაქო იდენტობისა და კულტურული მემკვიდრეობის შენარჩუნება-გადაცემის მნიშვნელოვან ფუნქციას, რომელიც გილგამეშის ეპოსში პირველად ნახსენებ ლიტერატურულ ქალაქში იღებს დასაბამს.

ლიტერატურული ქალაქის განვითარების პარადიგმა ბინარულ პრინციპს ეფუძნება. ქალაქის პირველად არსს განსაზღვრავდა ერთიანობისა და დიფერენციაციის, ღვთაებრივის და მიწიერის ოპოზიციის პრინციპი. ანტიკური პერიოდიდან ადრეული მოდერნის პერიოდამდე ურბანული სივრცის სიმბოლური ვიზუალიზაცია პრიორიტეტული იყო ქალაქის როლის იდეურ-თემატური კონცეპტუალიზებისას. მაგალითად, პლატონის *სახელმწიფოში* ქალაქი აღწერილია, როგორც ერთიანი სტრუქტურა საერთო საზოგადოებრივი მიზნების მისაღწევად. რენესანსული უტოპიური ქალაქი მრავალშრიანი სტრუქტურაა, რომელიც ერთდროულად მოიცავს: სივრცის ფიქციურ ეთნოგრაფიულ აღწერილობას; წინააღმდეგობრივი სივრცული აქცენტირების მოდელს; ტექნოლოგიური მიღწევების, სოციალური ფენების რეორგანიზაციისა და რეფორმისტული ხედვების გამოვლენას; პრაგმატულ გადაწყვეტილებებზე ორიენტირებული ეკონომიკური წრებრუნვის (წარმოება-მოხმარება) მოდელს. მე-17 საუკუნის დასაწყისიდან ქალაქი გადაიქცა საზოგადოებრივი ერთობების კონფრონტაციის ადგილად, სადაც თავად კოლექტივი პროპაგანდას უწევდასაკუთარ სოციალურ-პოლიტიკურ თუ კულტურულ შეხედულებებს. მე-19 საუკუნეში იწყება რეალური ურბანული სივრცისა და მასში მიმდინარე სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული პროცესების ფიქციონალიზაცია მხატვრულ ლიტერატურაში.

რეალური ქალაქის ფიქციონალიზაციისა და ურბანული სივრცის ლიტერატურული ფუნქციების კვლევა შეუძლებელია ქალაქის სემიოტიკის ფუნდამენტური კონცეპტუალური ჩარჩოს ჩამოყალიბებისა და ლი-

ტერატურული ურბანისტიკისიმ თეორიულ-მეთოდოლოგიური სირთულეების ანალიზის გარეშე, რომლებსაც (ლიტერატურულ) ურბანისტიკასა და ქალაქის კულტუროლოგიურ კვლევებში ვაწყდებით.

ნაშრომში “Semiology and The Urban” („სემიოლოგია და ურბანული“) როლან ბარტი ქალაქს განიხილავს, როგორც აღმნიშვნელებისა და აღნიშნულები მუდმივად ტრანსფორმირებად სისტემას. ბარტი საუბრობს ქალაქის ფიზიკურ გარემოსა და მის საზრისს შორის არსებული სამი ტიპის წინააღმდეგობაზე: 1. დაპირისპირება ფუნქციონალურ (პრაგმატული საჭიროებები) და სემანტიკურ (ისტორიული სიმბოლიკით დატვირთულ) მხარეებს შორის; 2. დაპირისპირება ოპტიმალურ დაგეგმარებასა და სემანტიკურად განსხვავებულ, თუმცა თანაბრად განსაზღვრული მნიშვნელობების მქონე ქალაქის ელემენტებს შორის; 3. დაპირისპირება ობიექტური გეოგრაფიული ადგილის მოცემულობასა და მნიშვნელობას შორის (Barthes 2005, 160). მაგალითად, ბარტი „ეიფელის კოშკს“ განიხილავს, როგორც წმინდა აღმნიშვნელს, რომლის მნიშვნელობები მუდმივად ცვლადია. კოშკი გახდა უნივერსალური სიმბოლო, რომელიც სცდება თავდაპირველ პრაქტიკულ სამეცნიერო მიზანს. ბარტის მიხედვით, კოშკიდან დანახული პანორამა დიალექტიკური რეალიაა, რომელსაც დამთვალეირებელი პარიზის ისტორიული და თანამედროვე შრეების წაკითხვითა და გაშიფვრით უნდა ჩაწვდეს.

ქალაქი შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ლინგვისტური სისტემა, რომელშიც ის თავისთავად არის ენა, თუმცა ეს შედარება არ უნდა დავიყვანოთ მხოლოდ დისკურსის მარტივ მეტაფორულ ანალიზამდე, არამედ იგი უნდა განვიხილოთ, როგორც დეკოდირებადი ენობრივისისტემა. ქალაქის, როგორც ენის, შესასწავლად საჭიროა მისი დაყოფა ძირითად ელემენტებად (წინადადებები, სიტყვები და ა.შ.), შემდგომ მათი კატეგორიზაცია და ამ კომპონენტების დამაკავშირებელი წესების დადგენა (Barthes 2005, 161). ამგვარად, ბარტი გვთავაზობს ქალაქის სემიოლოგიურ ანალიზს, მაგრამ აღარ განიხილავს ურბანული სემიოლოგიის მნიშვნელოვანი ეფექტის შესაძლო შედეგებს.

უმბერტო ეკო სტატიაში “Function And Sign: The Semiotics of Architecture” არქიტექტურას წარმოაჩენს უნიკალურ სემიოტიკურ სისტემად, რომელიც ერთდროულად ასრულებს როგორც ფუნქციურ, ისე კომუნიკაციურ როლს. არქიტექტურული ელემენტები - კარები, ფანჯრები, თაღები - ფუნქციონირებენ ორმაგად: ისინი არა მხოლოდ პრაქტიკულ სა-

ნ. წურწუმია

ჭირობებს აკმაყოფილებენ, არამედ გადმოსცემენ კულტურულად კოდიფიცირებულ მნიშვნელობებს, რომლებიც ასახავენ ცხოვრების კონკრეტულ ფორმებს და იდეოლოგიურ პოზიციებს. განსაკუთრებით საყურადღებოა ის, რომ არქიტექტურული ელემენტები შეიძლება ინარჩუნებდნენ თავიანთ სემიოტიკურ ფუნქციას მაშინაც კი, როცა პრაქტიკული დანიშნულება ეკარგებათ - ცრუ ფანჯრები მაინც აღიქმება ფანჯრებად და მონაწილეობს არქიტექტურულ კომპოზიციაში. ამგვარად, არქიტექტურა ხდება რთული კულტურული ტექსტი, სადაც ფუნქცია და მნიშვნელობა არ არის თანმიმდევრობითი, არამედ მჭიდროდ გადაჯაჭვული სისტემა, რომელიც მუდმივად მოძრაობს პირდაპირი დენოტაციიდან მრავალფენოვანი კონოტაციებისკენ. დროთა განმავლობაში არქიტექტურული ელემენტების პირველადი ფუნქციებიც კი შეიძლება დაიკარგოს მაყურებელთა აღქმაში, როდესაც კულტურული კოდები იცვლება. წარმატებული არქიტექტურა აუცილებლად მოითხოვს ბალანსს ინოვაციასა და კულტურულ გაგებას შორის (Eco 2005, 173-195).

მე-20 საუკუნის მეორე ნახევრიდან გეოგრაფიის თეორეტიკოსებმა ხელოვანების ინტერესი გეოგრაფიული და სივრცითი ელემენტების შესწავლისადმი თანამედროვე თეორიული მოდელებით განამტკიცეს, რომლებიც წარმოაჩინენ ადამიანებსა და მრავალფეროვან ლანდშაფტებს შორის რთულ ურთიერთდამოკიდებულებებს. გეოგრაფიული ლიტერატურის თანამედროვე კვლევის პირველი მიდგომა „გეოკრიტიკის“ ფარგლებში შეისწავლის არეალის, ადგილისა და მხატვრულ ნაწარმოებთა დინამიკურ ურთიერთქმედებას. ალტერნატიული პერსპექტივის მიხედვით, ლანდშაფტების რეპრეზენტაცია მხატვრული ნაწარმოებებში ისტორიული კონტექსტით უნდა განისაზღვროს, რათა აჩვენოს იმპერიული სივრცეების გავლენა ლიტერატურულ ფორმებსა და სტილურ გადაწყვეტილებებზე პოსტკოლონიური თეორიის ფარგლებში. რაც შეეხება, მესამე მნიშვნელოვან ასპექტს, იგი გეოგრაფიული არეალების სიმბოლურ-ალეგორიულ ინტერპრეტაციას უკავშირდება.

მე-20 საუკუნის მე-2 ნახევრიდან ურბანული ლიტერატურის კვლევა ორი ძირითადი მეთოდით მიმდინარეობს. პირველი, კლასიკური მიდგომა ლიტერატურული ქალაქის განვითარების ისტორიას რეალისტურ, ნატურალისტურ და მოდერნისტულ რომანებში გამოსახული ურბანული სივრცეების რეპრეზენტაციით აღწევს. მიუხედავად იმისა, რომ კვლევისას მხედველობაში მიიღება ქალაქების სოციალურ-ისტორიული კონტექ-

სტისა და ლიტერატურული მიმდინარეობების წრფივი და ურთიერთდამოკიდებული განვითარების მოდელი, სწორედ ეს მიდგომა კრიტიკოსებისთვის ბარიერია პოსტკოლონიური, პერიფერიული, უფრო ლოკალური ქალაქური სივრცეების ანალიზისას, რადგან მათ სურთ, ერთდროულად მათი უნიკალურობაც შეინარჩუნონ და ტრადიციული ლიტერატურული მეტროპოლიებისგან განსხვავებულ ურბანულ გამოცდილებებზეც ისაუბრონ მხატვრულ ლიტერატურაში. შესაბამისად, ბოლო ათწლეულებში კრიტიკოსები მიიჩნევენ, რომ საჭიროა იმგვარი მიდგომის შემუშავება, სადაც მნიშვნელოვანი საკითხები (გაუცხოება, ეთნიკური და სხვა უმცირესობები ნაციონალური ლიტერატურის პრიზმაში და სხვ.) განხილული იქნება კონკრეტულ სივრცეზე ორიენტირებული ცოდნის პრიზმაში.

მეორე მიდგომა - პოსტკლასიკური ლიტერატურული ურბანისტიკა - შეისწავლის ყველა ზემოაღნიშნულ საკითხს, რომლებიც პირველი მეთოდისთვის მეორეხარისხოვანი ან ხშირად უგულვებელყოფილიც კი იყო, ვინაიდან ეს უკანასკნელი ძირითადად იერარქიულად გაბატონებული ურბანული სივრცეების პარადიგმებით ოპერირებს. მეორე მიდგომისთვის არსებითია ნებისმიერი ქალაქის შესწავლა ისტორიული, სოციალური და კულტურული კონტექსტის გათვალისწინებით. ურბანული ლიტერატურის კვლევის ეს მეთოდი წარმოაჩენს ცენტრი-პერიფერიის დიქტომიას, რაც პოსტკოლონიური ურბანული ნარატივების დეცენტრალიზაციის მცდელობებშიც ჩანს.

21-ე საუკუნეში სივრცის მნიშვნელობის მუდმივმა ხელახლა გადააზრებამ ლიტერატურული ტექსტებიც მოიცვა. მწერლები ქმნიან რეალური სივრცეების „ლიტერატურულ კარტოგრაფიას“, რომლის კვლევაც უნდა ეყრდნობოდეს ინტეგრირებულ მეთოდებს - გეოკრიტიკას, გეოპოეტიკას, ლიტერატურულ გეოგრაფიას და სხვა. ასევე, მნიშვნელოვანია ნარატიული ტოპოგრაფიის ელემენტების და წარმოსახვითი სივრცის რეალურ გეოგრაფიულ ადგილებთან კომპლექსური ურთიერთკავშირების ანალიზი.

მხატვრულ ტექსტში სივრცითი მოდელის მახასიათებლებთან დაკავშირებით მსჯელობისას ტარტუს სემიოტიკური სკოლის მთავარი თეორეტიკოსი იური ლოტმანი ნაშრომში “The Structure of the Artistic Text” (1977) სივრცის ორგანიზების აუცილებელ სხვადასხვა ნიშან-თვისებაზე ამახვილებს ყურადღებას და მათ საფუძველზე მხატვრული ტექსტისადმი (სიუჟეტისადმი) სტრუქტურალისტურ მიდგომას გვთავაზობს. ის გა-

ნ. წურჭუმია

მოყოფს სიუჟეტთან და უსიუჟეტო ტექსტებს, ასევე, ტექსტის სივრცის გამორჩეულ ტოპოლოგიურ ელემენტს - საზღვარს, რომელიც თავისი გადაულახაობით სრულიად განსხვავებულ ქვესივრცეებს ქმნის. უსიუჟეტო ტექსტები (რუკა, კალენდარი, მატარებლის განრიგები, სამართლის კოდექსები) პასიური ტექსტებია, რომელთა „უძრავ“ პერსონაჟებს არ ძალუძთ ორად გაყოფილი სემანტიკური ველის ნაწილებს შორის არსებული საზღვრის გადალახვა, რაც შეუძლიათ სიუჟეტური ტექსტის „მოძრავ“ პერსონაჟებს, რადგანაც სიუჟეტის განვითარება დაბრკოლებების გადალახვასთან ასოცირდება.

ამ მოდელის მიხედვით, სიუჟეტის ტექსტის, რომელიც რუკის პარალელურად აიხსნება, ძირითადი სტრუქტურული პრინციპებია:

1. უსიუჟეტო ტექსტი, რომელშიც სხვადასხვა ბინარული სემანტიკური ოპოზიცია (მდიდრები/ღარიბები, ადგილობრივები/უცხოელები. მართლმორწმუნეები/ერეტიკოსები) ქმნიან სტატიკურ სემანტიკურ ველს. ეს სემანტიკური წინააღმდეგობები ყოველთვის სივრცით რეპრეზენტაციაში გამოიხატება: ღარიბთა უბნები, პერიფერიული რაიონები (ღარიბთა სამყარო); ცენტრალური ქუჩები, საბანკო კვარტალი, ძვირადღირებული სახლები (მდიდართა სამყარო); საზოგადოებრივი თავშეყრის ადგილები, ეროვნული კვების ობიექტები (ადგილობრივი); მიგრანტთა დასახლებები, ტურისტული ზონები (უცხოელები) და სხვა;

2. ტიპური ქმედების დონე, როდესაც ადამიანთა გადაადგილების ნიშანდობლივი სქემები აისახება რუკაზე ზოგადკულტურული და სოციალური მოდელების გათვალისწინებით. 3. კონკრეტული მოქმედების დონე, როდესაც კონკრეტული „უფლებამოსილი“ პირი ტექსტის სივრცით სტრუქტურაში არსებულ საზღვარს გადალახავს (Lotman 1977, 240).

ამგვარად, რუკა, როგორც სივრცითი ტოპოსების ერთობლიობით შემდგარი უსიუჟეტო ტექსტი, გარდაიქმნება სიუჟეტთან ტექსტად, თუ ეს ერთობლიობები მოქმედებაში მოვა და ერთ-ერთი მათგანი საზღვრის გადაკვეთის შემდეგ ტრანსფორმაციას გაივლის. ლიტერატურულ ქალაქში გმირი სწორედ ის „უფლებამოსილი“ აგენტია, რომელიც განსხვავებულ სამყაროებს შორის არსებული საზღვრების გადაკვეთით პიროვნების შინაგანი ტრანსფორმაციის გზას წარმოაჩენს და სიმბოლურად ასახავს ადამიანის ფსიქოლოგიურ განვითარებასა და პიროვნული ზრდის უნივერსალურ გზას.

„სივრცითი შემობრუნების“ („spatial turn“) ტენდენციის ფორმირება პოსტსტრუქტურალიზმისა და პოსტმოდერნისტული ესთეტიკის ფარგლებში მოხდა. სივრცე მეორეხარისხოვანი ასპექტიდან ლიტერატურული კვლევის დომინანტური პარადიგმა გახდა. როგორც მარკ ბროსო აღნიშნავს სტატიაში „In, Of, Out, With, and Through: New Perspectives In Literary Geography“ (2017), 1990-იანი წლების დასაწყისიდან ინტერდისციპლინური სამეცნიერო-კვლევითი საქმიანობის ინტენსიფიკაციამ ლიტერატურული გეოგრაფიის კონცეპტუალიზაციაზე მოახდინა გავლენა, რომელიც ემთხვევა სოციალურ მეცნიერებებში „კულტურული შემობრუნების“ („cultural turn“), ხოლო ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში „სივრცითი შემობრუნებას“ („spatial turn“) წერტილს. ადამიანური შემოქმედებითობისა და სუბიექტურობის წარმოსაჩენად გეოგრაფიული კვლევის სამი ძირითადი მიმართულება განვითარდა: წარმოსახული გეოგრაფიები - „imaginary geographies“, წარმოსახვითი გეოგრაფიები „imaginative geographies“ და გეოგრაფიული წარმოსახვები „geographical imaginaries“ (Brosseau 2017, 121).

პირველი მეთოდი, წარმოსახული გეოგრაფიები - „imaginary geographies“, შეისწავლის ადამიანის გონებაში წარმოსახულ სივრცეებს, რომლებიც ასახავენ ადამიანის ემოციური და ინტელექტუალური გამოცდილების უნივერსალურ რაობას ფიზიკურ ადგილთან მიმართებაში; წარმოსახვითი გეოგრაფიები „imaginative geographies“ არის მიმართულება, რომელიც წარმოსახული სივრცეების რეპრეზენტაციის მეთოდებს შეისწავლის. კონცეფცია ყურადღებას ამახვილებს ისეთ ლიტერატურათმცოდნეობით საკითხებზე, როგორცაა სტილი, თხრობის ტექნიკა და სხვა. ასევე, ამ მოდელისთვის მნიშვნელოვანია წარმოსახული სივრცე ისტორიულ-სოციალური კონტექსტით განპირობებული წინააღმდეგობრივი იდეოლოგიით დაიტვირთოს; გეოგრაფიული წარმოსახვა მნიშვნელოვანი გნოსეოლოგიური პროცესია, რომელიც, ამავე დროს, კულტურის, მეცნიერებისა და ლიტერატურის დამაკავშირებელი კომპონენტია. ამის თვალსაჩინო მაგალითია სამეცნიერო ფანტასტიკა, სადაც წარმოსახული სივრცე ერთგვარი კოგნიტური ინსტრუმენტია შესაძლო ტექნიკური პროგრესის წარმოსაჩენად, რაც, თავის მხრივ, არსებით გავლენას ახდენს საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე.

ქალაქური ლიტერატურის შესწავლა უნდა მოიცავდეს სივრცობრივი, დროითი, საზოგადოებრივი, ეთიკური და ლინგვისტური ინტეგრეტაცი-

ნ. წურჭუმია

ეხისთვის სათანადოდ პოზიციონირებულ პერსპექტივებს. მკვლევარის მიერ რეალური ურბანული სივრცის მიმართსაკუთარი განწყობილების გაცნობიერება საკუთარი ურბანული გამოცდილების კონტექსტუალიზაციისსაწყისი ეტაპია. პოზიციონირება გულისხმობს ასევე პირადი პერსპექტივების დადგენას შესასწავლ ლიტერატურულ ტექსტთან მიმართებაში. ინტერდისციპლინური კვლევისას ყურადღება უნდა დაეთმოს ტექსტის ფორმალური და ჟანრობრივი მახასიათებლების ახსნას.

ქალაქური ცხოვრების რიტმი გავლენას ახდენს ლიტერატურული ტექსტის ენობრივ ასპექტზეც. ხშირად პერსონაჟებისთვის მნიშვნელოვანია ურბანული სივრცის განმსაზღვრელი ნიშან-სიმბოლოების და მისი ენობრივი გარემოს წაკითხვა, გააზრება და გამოყენება, რათა გადაკვეთონ კონკრეტული ურბანული დანაყოფების (გარეუბანს და ქალაქის ცენტრს შორის)საზღვარი და გახდნენ ახალი სოციუმის სრულფასოვანი წევრები. მკითხველმაც უნდა დაძლიოს ლინგვისტური დაშორებები, რათა კავშირი იპოვოს ლიტერატურულ ტექსტსა და ქალაქურ გამოცდილებას შორის. ქალაქური ლიტერატურა რეალურ და წარმოსახვით ტოპოსებს შორის არსებული დაშორების გაზომვით და მათი ურთიერთმიმართებით ინტერესდება, რომლის დროსაც პირობითი - მორალური, გენდერული, სოციალური და სხვა - საზღვრების გადალახვა ხდება. ზოგჯერ ქალაქურ რომანებში იქმნება ურბანული სივრცის სიმულაკრი.

რიჩარდ ლეანის წიგნში *The City in Literature* (1998) ვკითხულობთ, რომ თუქალაქი დეფოსთვის ახლებური ცხოვრებისეული გამოცდილებით მოცული კომერციული სივრცე იყო, ჩარლზ დიკენსს ლონდონი მატერიალური დეგრადაციის და საზოგადოებრივი ურთიერთობების მანკიერების გამოვლინებებად ესახებოდა. ფრანგი მწერლებისთვის პარიზი ჯერ ძალაუფლების მოპოვებისა და საკუთარი ამბიციების დაკმაყოფილების სივრცეა (მაგალითად, ბალზაკისათვის, რომლის პერსონაჟები ნიცშეს ზეკაცისა და დოსტოევსკის რასკოლნიკოვის წინამორბედებია), შემდგომ კი საკუთარი თავის შეცნობის არეალია ქაოსური ურბანული ცვლილებების კონტექსტში (ემილ ზოლა). ამერიკელ მწერლებთან (დრაიზერი და ნორისი) ქალაქი ინდუსტრიული ძალაუფლებისა და იმპერიალისტური მისწრაფებების ხელშეწყობის არეალადაა წარმოდგენილი.

რობერტ ალტერის (*Imagined Cities: Urban Experience and the Language of the Novel*) აზრით, ფლობერისგან განსხვავებით, ბალზაკის მიდგომა ქალაქის მეთოდურ კატალოგიზაციას, ქალაქის ქაოსურობის რაციონალურ

დაგეგმვას და მის სკრუპულოზურ აღწერას ისახავს მიზნად, თუმცა ბალზაკისეული პრაგმატული არქიტექტონიკა კონფლიქტში შედის ავტენტურ ურბანულ გამოცდილებასთან. ბალზაკის მსგავსად, დიკენსის ლონდონური სივრცეები მაცხოვრებლების რთულ სოციალურ ყოფას ასახავს. ამიტომაც, დიკენსის ქალაქური ლიტერატურა დოკუმენტური წყაროცაა, განსაკუთრებით მაშინ, როცა მასში აღწერილია ურბანული გამოწვევები, ტრანსფორმაცია, ტექნოლოგიური პროგრესი, ინდუსტრიალიზაცია, მოსახლეობის ზრდა და სხვა პროცესების გავლენა ადამიანის ცხოვრებაზე და წარმოსახვითი სამყაროც, რომელსაც მწერალი მხატვრული რიტორიკული ხერხების და მრავალფეროვანი სახასიათო პერსონაჟების გამოყენებით გამოხატავს (Alter 2005, 43-61).

ალტერის ზემოთხსენებულ ნაშრომში ასევე ყურადღებას ამახვილებს. რომ გარდა ლიტერატურული სტილის ცვლილებისა, ვირჯინია ვულფის რომანში *მისის დოლოუი* დიკენსისეული აპოკალიფსური ურბანული ხატებისგან განსხვავებული მიდგომა ჩანს ურბანული სივრცის მხატვრული ფუნქციებისადმი. აქ ურბანულ ქრონოტოპულ კონფიგურაციათა ერთობლიობა განსაზღვრავს რომანის პოლიქრონოტოპულ სტრუქტურას. ვულფისეული პერსპექტივა გამოწვევებისა და შესაძლებლობების, კომპლექსური სენსორული გამოცდილებების, პასტორალური სილამაზისა და ტრანსცენდენტური დაკვირვებების თანაარსებობის სივრცედ გვევლინება (Alter 2005, 103-120). ამგვარად, ალტერის ეს ანალიზი აყალიბებს ლიტერატურული ქალაქის კონცეფციას, სადაც ქალაქი აღარ არის მხოლოდ მოვლენათა ფონი, არამედ მთავარი მოქმედი პირია, რომელიც განსაზღვრავს პერსონაჟების ცნობიერებასა და ქმედებებს.

მართლაც, მოდერნისტულ ლიტერატურაში ურბანული სივრცე ახალ, უფრო კომპლექსურ მრავალშრიან სისტემად გვევლინება. როგორც რიჩარდ ლეანი აღნიშნავს წიგნში *“The City in Literature: An Intellectual and Cultural History.”* მოდერნიზმში ქალაქის ლიტერატურული ინტერპრეტაცია ეფუძნება განმანათლებლური ოპტიმიზმის კრიტიკულ/ნეგატიურ შეფასებას, რომლის შემდგომაც ქალაქი სულიერად გამოფიტული და ნეკროპოლისთან გაიგივებული (ელიოტი), ასევე ყოველგვარი ტრანსცენდენტური ღირებულებებისგან დაცლილი, სულიერად დეგრადირებული (ამერიკული ლიტერატურაში) სივრცეა. მკვლევარი იქვე აღნიშნავს, რომ, მართალია, ტომას პინჩონმა ქალაქი ელიოტისეული მითოლოგიური არსისა და დეფოსეული ტრანსცენდენტური სიმბოლიკისგან დაცალა,

ნ. წურჭუმია

მაგრამ მან შექმნა ლოგიკის მიღმა არსებული, პარანოიული, რაციონალური და ირაციონალური სფეროებით შერწყმული ურბანული სივრცე. პინჩონის ქალაქი, თანამედროვე საზოგადოებრივი თუ კულტურული ნიშან-სიმბოლოებით დატვირთული ტოპოსებით, შეიძლება ითქვას, პოსტმოდერნისტულ სიმულაკრულ პერსპექტივას ეხმიანება (Lehan 2003, 269-272).

ამგვარად, ლიტერატურული ქალაქი შეიძლება იყოს რეალური ქალაქის მხატვრული რეინტერპრეტაცია (ვირჯინია ვულფი); სრულიად გამოგონილი ურბანული სივრცე (ფლობერი); რეალური და წარმოსახვითი ელემენტების სინთეზი (ბალზაკი და დიკენსი). ლიტერატურული ქალაქი ხელოვანის შემოქმედებითი კონცეფციის მხატვრული განსხეულებაა, სადაც რეალური ურბანული სივრცე მხატვრულ სახედ და ნაწარმოების მნიშვნელოვან მხატვრულ ჩარჩოდ გვევლინება.

ბარტ კეუნენი სტატიაში “The Aesthetics of the city” (2023) ხელოვნებაში ქალაქის რეპრეზენტაციის სამ მნიშვნელოვან ტრანსფორმაციას გამოჰყოფს: ჰუმანისტურიდან ქალაქის ესთეტიკურ ხატებამდე (From Humanist to Aesthetic City Images); ტრანსცენდენტურიდან იმერსიულ ესთეზისამდე (From Transcended to Immersive Aesthesis); იდეალიზმიდან ფენომენოლოგიამდე (From Idealism to Phenomenology). ამ ტრანსფორმაციებმა საფუძველი დაუდეს ქალაქის ოთხ არქეტიპს - სუბლიმურს (the sublime), შთაგონებულს (the inspired), სიმპტომატურს (the symptomatic) და განსხეულებულ ქალაქს (the embodied city) (Keunen 2023, 64) ამგვარად, კეუნენისთვის ეს ოთხივე ქალაქის ტიპი ერთგვარი სახელმძღვანელოა ურბანული პერსპექტივების გასაგებად. რომანტიზმის პერიოდიდან ურბანული გარემო გახდა ინდივიდუალური გრძნობების გამოხატვის საშუალება, ხოლო მოდერნის ეპოქაში გაღრმავდა სუბიექტური გამოცდილების ასახვა ერთი კონკრეტული ურბანული ხატების წარმოჩენით.

როგორც ვხედავთ, ინტერდისციპლინური მეთოდოლოგია ხელს უწყობს ლიტერატურული ურბანისტიკის კლასიკური საზღვრების გაფართოებას და პოსტკოლონიური, პერიფერიული, ადგილობრივი ურბანული ყოფის სპეციფიკური ნიუანსების სიღრმისეულ შესწავლას. ურბანული სივრცე ლიტერატურაში ფუნქციონირებს როგორც რეალური გეოგრაფიული ობიექტების მხატვრული ინტერპრეტაცია, წმინდად კონსტრუირებული წარმოსახვითი სივრცე ან ამ ორი მიდგომის შემოქმედებითი სინთეზი. ლიტერატურული ქალაქი ხელოვანის შემოქმედებითი

კონცეფციის მხატვრული განსხეულებაა, სადაც რეალური ურბანული სივრცე მხატვრულ სახედ და ნაწარმოების მნიშვნელოვან მხატვრულ ჩარჩოდ გვევლინება. ამგვარად, ლიტერატურული ურბანისტიკის ინტერდისციპლინური კვლევა ხსნის ახალ ანალიტიკურ ჰორიზონტებს, რაც საშუალებას იძლევა ურბანული სივრცისა და ლიტერატურის ურთიერთობა განვიხილოთ როგორც კომპლექსური კულტურული ფენომენი. ეს მიდგომა აერთიანებს ტრადიციულ ლიტერატურულ ანალიზს სოციოლოგიურ, კულტუროლოგიურ, ისტორიულ და ურბანისტულ პერსპექტივებთან, რაც ქმნის ფუნდამენტს ურბანული ლიტერატურის ღრმა და მრავალგანზომილებიანი ინტერპრეტაციისთვის.

ლიტერატურა

- Alter, Robert. 2005. *Imagined Cities: Urban Experience and the Language of the Novel*. New Haven: Yale University Press.
- Barthes, Roland. 2005. "Semiology and the Urban". In *Rethinking Architecture, A Reader in Cultural Theory*. Edited by Neil Leach. 158 - 172. Routledge: Taylor & Francis.
- Brosseau, Marc. 2017. "In, Of, Out, With, and Trough: New Perspectives in Literary Geography". In *The Routledge Handbook of Literature and Space*. Edited by Robert T. Tally Jr. 9-27. London & New York: Routledge, Taylor & Francis.
- Eco, Umberto. 2005. "Function and Sign: The Semiotics of Architecture". In *Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory*. Edited by Neil Leach. 173 - 195. Routledge, Taylor & Francis.
- Keunen, Bart. 2023. "The Aesthetics of the City". In *The Routledge Companion to Literary Urban Studies*. Edited by Ameal Lieven. 57-71. London & New York: Routledge.
- Lehan, Richard. 2003. *The City in Literature: An Intellectual and Cultural History*. Berkeley: University of California Press.
- Lotman, Jurij Michajlovič. 1977. *The Structure of the Artistic Text*. Ann Arbor, Mich.: University of Michigan Press.

კვლევა განხორციელდა „შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის“ მხარდაჭერით [გრანტის ნომერი - PHDF-24-060].

Literature and Literary Theory

Literary City and Urban Literature: Theoretical
and Methodological Problems

Nino Tsurtsunia

nino.tsurtsunia@atsu.edu.ge

Akaki Tsereteli State University

Kutaisi, Georgia

DOI:<https://doi.org/10.52340/atsu.2025.2.26.10>

This paper examines the fictionalisation of real cities and the literary functions of urban space—a task that first requires establishing a conceptual framework for the semiotics of the city. It explores the theoretical foundations of the "literary city" and urban literature, emphasizing their inherently interdisciplinary nature. The study considers the historical, social, and cultural contexts that shape representations of the city, alongside the formal and generic features of urban texts. Tracing the evolution of the literary city through romanticism, realism, and modernism, the paper argues that urban space in literature emerges as an artistic interpretation of real-world geography, a wholly imagined construct, or a creative synthesis of both.

Keywords: *city, literary eras, urban studies, fiction, semiotics*

The concept of the city is a complex, multi-layered phenomenon encompassing mythological, theological, social, and historical dimensions. In ancient times, urban settlements were often conceived as models of divine order—a sacred link between humanity and celestial powers. The biblical narrative of Cain, the son of Adam and the first fratricide, portrays him as the founder of the first city. From this seminal moment in human history, the idea of the city begins to evolve—from a biblical-theological symbol to a site of modernist reinterpretation.

The literary city has developed alongside shifts in philosophical and cultural thought. From the unified ideal structures of antiquity, such as Plato's *Republic*, through Renaissance utopias, the city gradually became a locus of social conflict and representation, especially by the 17th century. By the 19th century, fiction began to portray not only the physical urban environment but also the social, economic, and cultural dynamics it generated.

This paper investigates the fictionalisation of real cities and the literary functions of urban space. Such an inquiry requires first establishing a

conceptual framework for urban semiotics. In his work “Semiology and the Urban”, Roland Barthes views the city as a constantly evolving system of signifiers and signifieds—a linguistic construct that can be read and interpreted, though not simply equated with language itself. Rather, the city becomes a decodable system, shaped by layers of meaning and social context.

Umberto Eco, in his article “Function and Sign: The Semiotics of Architecture”, reinforces this view by presenting architecture as a unique semiotic system that performs both functional and communicative roles. In this system, function and meaning are not sequential but intertwined—moving fluidly between straightforward denotation and complex connotation. Successful architecture thus requires a balance between cultural legibility and innovative expression.

Since the mid-20th century, geographers and theorists have joined artists and writers in examining the interplay between people and space. One of the first modern approaches to this field, geocriticism, focuses on the dynamic relationship between place, space, and literary representation. Alternative frameworks, especially in postcolonial theory, emphasize the role of historical context—how imperial and colonial spatial paradigms influence both form and style in literature. A third key perspective foregrounds symbolic and allegorical readings of geography, viewing landscapes as repositories of ideology and metaphor.

Two primary scholarly approaches to urban literature have emerged since the 20th century. The classical approach maps the historical evolution of urban literature through major cities in canonical genres such as realism, naturalism, and modernism. This method views urban literature as a product of socio-historical development, tracing its progression in a relatively linear fashion. However, this model struggles to accommodate postcolonial, peripheral, or local urban experiences, which often deviate from the norms established by traditional literary metropolises.

By contrast, the postclassical approach attends to these overlooked or marginalized spaces. It emphasizes the need to consider cities within their specific historical, social, and cultural contexts, rather than through hierarchical or universal models. This method foregrounds qualitative analysis and opens space for alternative urban imaginaries.

In the 21st century, space has shifted from being a secondary backdrop in literary studies to a central paradigm. Writers now engage in “literary cartography,” mapping real and imagined spaces in ways that demand interdisciplinary approaches—drawing on geocriticism, geopoetics, and literary geography. As Mark Brossard (2017) outlines in “In, Of, Out, With, and Through: New Perspectives in Literary Geography”, three major perspectives have emerged: Imaginary geographies: spaces constructed in the mind that reflect universal emotional or intellectual experiences. Imaginative geographies: how imagined spaces are represented through narrative technique, ideology, and literary style. Geographical imaginaries: the broader cultural, epistemological, and ideological frameworks through which geography is conceived and expressed.

These models, especially in speculative fiction and science fiction, demonstrate how imagined spaces act as cognitive tools, enabling authors to explore the social consequences of technological and cultural change.

Urban literature, therefore, must also account for how the rhythm and complexity of urban life shape not only narrative but also language itself. The linguistic density of urban texts often requires the reader to navigate between literal and symbolic meanings, negotiating the gap between the real and the imagined. Literary representations of the city frequently transcend traditional boundaries—moral, social, gendered—creating a simulacrum of urban space that questions the very nature of reality.

As Richard Lehan observes in *The City in Literature* (1998), literary depictions of cities vary across traditions. In English literature, London appears both as a space of commercial innovation and as one of material and moral decay. French writers portray Paris first as a site of ambition and power, then as a space of introspection and chaotic transformation. In American literature, cities are often seen as engines of industrial might and imperial desire.

Robert Alter, in *Imagined Cities* (2005), argues that the literary city has become more than a setting—it acts as a narrative agent, shaping the consciousness and behavior of characters. In modernist texts, the city becomes a fragmented, multilayered space, often disconnected from Enlightenment ideals. For T. S. Eliot, it is a necropolis; for American modernists, a spiritually bankrupt site. Lehan notes that Pynchon, moving beyond both Eliot's mythic vision and Defoe's transcendent symbolism, constructs cities that blend rationality,

paranoia, and absurdity—spaces that reflect postmodernism's embrace of simulation and disorientation.

Thus, the literary city may take several forms: an artistic rendering of a real place (e.g., Virginia Woolf's London), a fully imagined urban world (e.g., Flaubert's fictional settings), or a hybrid of both real and invented elements (e.g., the cities of Balzac or Dickens). In each case, the city functions as a reflection of the author's creative vision—an aesthetic framework that shapes, and is shaped by, the narrative.

In his 2023 essay “The Aesthetics of the City”, Bart Keunen identifies three shifts in the artistic representation of urban space: from humanist to aesthetic models, from transcendent to immersive aesthetics, and from idealist to phenomenological perspectives. He outlines four resulting urban archetypes: the sublime, the inspired, the symptomatic, and the embodied city. Since Romanticism, the city has served as a site of personal expression; in modernism, it becomes the ground for complex interiority, often distilled into a single, iconic urban image.

This paper explores the theoretical foundations of the literary city and urban literature, analyzing the historical evolution of spatial models across genres and periods. It outlines a semiotic understanding of the city as a system of signs, emphasizing the shift from classical models rooted in canonical urban centers to postclassical approaches that embrace marginal and peripheral urban experiences. Through an examination of Romantic, Realist, and Modernist literary traditions, the study concludes that urban space in literature functions as: 1. An artistic reinterpretation of real geography; 2. A completely imagined construct; 3. A creative synthesis of both—reflecting the layered, symbolic, and ideological complexities of urban life in fiction.

This work was supported by “Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia” (SRNSFG) [Grant number - PHDF-24-060].